

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
імені ІВАНА ФРАНКА

**ТОДОРОВА НАТАЛІЯ ЮРІЇВНА**

УДК 81'373 [811.161.2+811.111]:81-115

**ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ ПРОСТОРОВОЇ СЕМАНТИКИ  
В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ**

Спеціальність 10.02.17 – порівняльно-історичне  
і типологічне мовознавство

**АВТОРЕФЕРАТ**

дисертації на здобуття наукового ступеня  
кандидата філологічних наук

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі французької філології Львівського національного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України.

**Науковий керівник:** доктор філологічних наук, професор  
**Помірко Роман Семенович**,  
Львівський національний університет  
імені Івана Франка,  
завідувач кафедри французької філології.

**Офіційні опоненти:** доктор філологічних наук, професор  
**Терехова Світлана Іванівна**,  
Київський національний лінгвістичний  
університет,  
професор кафедри російської мови і літератури;

кандидат філологічних наук, професор  
**Коляда Еліна Калениківна**,  
Східноєвропейський національний  
університет імені Лесі Українки,  
завідувач кафедри практики англійської мови.

Захист дисертації відбудеться 31 січня 2019 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.051.15 у Львівському національному університеті імені Івана Франка (79000, м. Львів, вул. Університетська, 1, ауд. 405).

З дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка (79005, м. Львів, вул. Драгоманова, 5).

Автореферат розіслано 28 грудня 2018 р.

Учений секретар  
спеціалізованої вченої ради,  
кандидат філологічних наук, доцент

О. В. Татаровська

## ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дисертацію присвячено комплексному, поліпарадигмальному зіставному дослідженню фразеологічних одиниць (ФО) просторової семантики в українській та англійській мовах.

Антропоцентричне спрямування сучасної зіставної фразеології сприяє розвитку аналізу фразеологічних систем віддалено споріднених мов з опертям на глибинні зв'язки між мовою, свідомістю і культурою певного етносу (О. М. Галинська, Н. Б. Головіна, О. В. Забуранна, К. І. Мізін, Ю. О. Письменна, Т. Н. Федулєнкова та ін.). На особливу увагу в цьому ракурсі заслуговує зіставне вивчення ФО, які у різноструктурних мовах вербалізують універсальні поняття об'єктивної дійсності.

Завдяки унікальному онтологічному статусу і можливості багатовекторної інтерпретації простір перебуває у фокусі наукових розвідок багатьох наук. Значний інтерес він викликає в межах когнітивістики, здобутки якої активізували дослідження його мовних репрезентацій (М. Бірвіш, І. В. Богданова, В. Г. Гак, Р. Джекендофф, Ф. Джонсон-Лерд, Д. Кеммерер, О. С. Кубрякова, Б. Ландау, С. Левінсон, Дж. О'Кіф, А. Пайвіо, Л. Талмі, Б. Тверські, Дж. Фодор, Дж. Фрімен, М. П. Ющенко). Проте сьогодні одними з найбільш досліджених є лексичні засоби вираження простору (О. Б. Бачишина, Л. В. Губа, І. Б. Даценко, Н. О. Замощина, Н. Х. Копистянська, О. С. Курилас, Н. В. Романова, С. І. Терехова, О. В. Стефурак, Ю. О. Тимченко, Т. А. Щєбликіна). Хоча чималий доробок щодо вивчення ФО як носіїв просторової інформації існує і на матеріалі окремих мов, і у їх зіставленні (І. О. Андрєєва, Н. Венжинович, М. Е. Ігнат'єва, Н. В. Коновратська, В. М. Мокієнко, П. А. Редін, М. В. Осика, Л. Поліщак, О. П. Пивоварова, О. О. Селіванова, В. М. Телія, С. І. Терехова, А. В. Туарменська, В. Д. і Д. В. Ужченки, Л. І. Яковенко), бракує поліпарадигмального вивчення ФО просторової семантики, зокрема, в українській та англійській мовах, адже поліпарадигмальні студії лише розпочато (див. праці С. І. Терехової, Н. І. Жабо та ін.). ФО просторової семантики потребують упорядкування у вигляді фразеотематичного поля. Залишається недостатньо дослідженою їх синтаксична структура; глибшого аналізу вимагають їх семантика і мотивація, що свідчить про актуальність пропонованого дослідження.

**Актуальність** дисертаційної праці також визначається її спрямуванням у межах поліпарадигмального підходу. Доповнення існуючого поліпарадигмального аналізу ідеографічним і лінгвокультурологічним аспектами дозволяє провести недостатньо розроблений у зіставній фразеології комплексний аналіз ФО просторової семантики в українській та англійській мовах, який сприяє виявленню універсальних закономірностей і національно-специфічних властивостей фразеологічних систем віддалено споріднених мов, також отриманню наукових даних про фразеологічну вербалізацію знань і уявлень людини про довкілля та позамовні чинники, що впливають на формування фразеологічного фонду окремих мов.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Дисертацію виконано в межах науково-дослідної тематики факультету іноземних мов Львівського національного університету імені Івана Франка «Сучасні напрями формування структурно-семантичних і когнітивно-комунікативних парадигм германських, романських і класичних мов» (номер державної реєстрації 0111U008010). Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Львівського національного університету імені Івана Франка (протокол № 40/04 від 29 квітня 2015 року).

**Мета** дослідження полягає у розробці на основі поліпарадигмального аналізу типології (тобто, сукупності класифікацій) ФО просторової семантики, яка дозволяє виявити їх ідеографічні, структурні, семантичні й мотиваційні особливості в українській та англійській мовах та позамовні чинники, під впливом яких вони сформувалися.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- систематизувати теоретичні надбання науковців-попередників і на цій основі сформулювати основні положення дисертаційної праці, надати витлумачення ключових її понять;
- установити корпус ФО просторової семантики та змоделювати універсальну схему систематизації ФО зіставлюваних мов;
- застосувати методіку комплексного, поліпарадигмального зіставного аналізу до вивчення ФО просторової семантики, доповнити методологію поліпарадигмальних студій відповідно до потреб аналізу ФО;
- розробити типологію досліджуваних ФО, яка складається з чотирьох класифікацій: ідеографічної, структурної, семантичної та мотиваційної та зіставити фразеосемантичні групи в складі фразеотематичних полів порівнюваних мов;
- схарактеризувати в зіставному аспекті структурні типи ФО просторової семантики;
- піддати зіставному аналізу семантичні типи досліджуваних ФО;
- визначити їх мотиваційні типи з позиції когнітивної ономасіології та лінгвокультурології та розглянути їх у зіставному аспекті;
- виявити позамовні чинники, які сприяли формуванню зафіксованих особливостей ФО просторової семантики в досліджуваних мовах.

*Об'єктом дослідження є* ФО просторової семантики в українській та англійській мовах.

*Предмет аналізу* становлять ідеографічні, структурні, семантичні та мотиваційні особливості досліджуваних ФО.

**Матеріалом** дисертаційного дослідження слугували 3918 ФО (1756 одиниць в українській мові та 2162 в англійській), які вилучено шляхом суцільної вибірки з друкованих та електронних лексикографічних джерел за ознакою наявності в їх тлумаченні інтегральних сем простору.

Вирішення поставлених завдань потребувало комплексного застосування загальнонаукових та спеціальних лінгвістичних **методів дослідження**. Серед загальнонаукових методів для обробки теоретичного й емпіричного матеріалу

були використані методи *індукції* і *дедукції*, *аналізу* і *синтезу*. *Порівняння* було основою зіставного аналізу ФО. Логічні операції *визначення* та *класифікація* сприяли термінологічній точності та системності наукового дослідження. Серед лінгвістичних методів *описовий метод* та його прийоми *внутрішньої* і *зовнішньої інтерпретації* дозволили комплексно репрезентувати отримані результати. У межах *структурного підходу* методика *безпосередніх складників* була залучена до опису найпродуктивніших синтаксичних моделей ФО, *компонентний аналіз* і *аналіз словникових дефініцій* – для семантичної класифікації матеріалу, залучення *ідеографічного аналізу* дозволило розробити ідеографічну класифікацію зіставлюваних ФО. *Когнітивно-ономасіологічний аналіз* використаний для встановлення типу мотивації ФО відносно когнітивного статусу мотиваційної ознаки. *Лінгвокультурологічний метод* сприяв виокремленню типів мотивації з урахуванням раціональності і прецедентності інформації, що покладено в основу ономасіологічних структур ФО, та інтерпретації особливостей досліджуваних ФО з метою встановлення впливу позамовних чинників на їх формування. Для виявлення ідеографічних, структурних, семантичних та мотиваційних особливостей ФО застосовувався *зіставний метод*, який є головним у дослідженні. Елементи *кількісного аналізу* забезпечили точність та об'єктивність результатів. Дисертацію виконано у межах поліпарадигмального підходу.

**Наукова новизна** дослідження полягає у тому, що ФО просторової семантики в українській та англійській мовах *уперше* постають об'єктом комплексного, поліпарадигмального зіставного аналізу, результатом якого є типологія досліджуваних ФО, яка складається з чотирьох класифікацій: ідеографічної, структурної, семантичної та мотиваційної. У методології аналізу подальшого *розвитку* набуває поліпарадигмальний підхід як різновид комплексних лінгвістичних досліджень через доповнення його ідеографічним і лінгвокультурологічним аспектами, що було зроблено *вперше* у зіставному мовознавстві. *Новою* є запропонована універсальна схема систематизації ФО просторової семантики, з опорою на яку *вперше* розроблено їх ідеографічну класифікацію, яка об'єднує досліджувані ФО різних типів у єдине фразеотематичне поле.

#### **Основні положення, що виносяться на захист:**

1. В основу дослідження покладено розуміння ФО як здатних виконувати номінативну функцію роздільнооформлених, стійких, відтворюваних, семантично цілісних мовних одиниць, компоненти яких набули повного або часткового переосмислення. У концептуальній системі простір має статус макроконцепту, який інкорпорує гіперконцепти ОБ'ЄКТ, МІСЦЕ, ЛОКАЛІЗАЦІЯ і РУХ та отримує мовну об'єктивізацію сукупністю різнорівневих мовних засобів, об'єднаних у функціонально-семантичне поле (ФСП) функціонально-семантичною категорією (ФСК) локативності. Просторова семантика передається мовними одиницями, які вербалізують просторові характеристики об'єктів, місця, локалізацію об'єктів та їх рух.

2. До просторових фразеологічних одиниць (ПФО) належать такі, у семантичній структурі фразеологічного значення яких виявлена інтегральна сема простору. Вони утворюють фразеотематичне поле «Простір», для систематизації якого запропонована універсальна схема, що ґрунтується на структурі макроконцепту ПРОСТІР.

3. Згідно із запропонованою методикою, процедура комплексного поліпарадигмального зіставного аналізу ПФО складається з трьох етапів: 1) логіко-семантичного (реалізується із ідеографічним аналізом); 2) власне мовного (семантико-граматичного і функціонально-семантичного аналізу із залученням методики безпосередніх складників та компонентного аналізу) і 3) психолінгвістичного аналізу (забезпечується когнітивно-ономасіологічним аналізом і доповнюється лінгвокультурологічним аспектом). Результатом такого аналізу є типологія ПФО, яка складається з чотирьох класифікацій: ідеографічної, структурної, семантичної та мотиваційної.

4. Фразеотематичне поле (ФТП) «Простір» утворюється 4 фразеотематичними групами (ФТГ) («Рух», «Локалізація», «Об'єкт», «Місце»), які кількісно домінують над бінарними опозиціями («Анти-Рух», «Анти-Локалізація», «Анти-Об'єкт», «Анти-Місце»). В англійській мові воно має складнішу структуру за рахунок лакуарності двох фразеосемантичних груп в українській фразеологічній системі та детальної специфікації англійськими ПФО способів переміщення, напрямку, мети і причини, локалізації об'єкта, різновидів громадських місць та установ, доріг.

5. В обох мовах кількісно переважають ПФО зі структурою словосполучення, серед яких в англійській домінує дієслівний семантико-граматичний розряд, в українській – адвербіальний. Найпродуктивніші синтаксичні моделі збігаються в усіх розрядах, окрім ад'єктивного. Аломорфізм простежується у способі вираження синтаксичних відношень між компонентами тотожних моделей, що зумовлено різноструктурними властивостями аналізованих мов.

6. В зіставлюваних мовах найчисельнішими семантичним типом є процесуальні ПФО на позначення дії. Для англійських ПФО характерне вище семантичне розмаїття, оскільки два семантичні підтипи є лакуарними в українській мові. Семантика українських ПФО демонструє вищий ступінь вияву ознак антропоцентричності.

7. Відносно статусу мотиватора у структурі знань про позначуване в обох мовах продуктивною є пропозиційно-диктумна мотивація, що ґрунтується на кінетичних стереотипах етносів. В основі образності ПФО обох мов лежать спостереження за живою та неживою природою. Образність українських ПФО більшою мірою пов'язана з побутом, англійських – зі спортом. Міфологемна і прецедентна мотивації є ширше представленими в українській мові.

8. У плані вираження просторової семантики українська фразеологічна система орієнтована на опис відкритого простору, вона демонструє зв'язок із зоровим сприйняттям відстані, також духовною сферою етносу, побутовими повсякденними ситуаціями, міжособистісними відносинами. Англійська

фразеологічна система більш детально описує простір і демонструє зв'язок із слуховим сприйняттям відстані, також професійною діяльністю людини та об'єктивною дійсністю. Позамовними чинниками, що сприяють формуванню зафіксованих особливостей ПФО, є географічні умови проживання етносів, їх історична доля, побут та спосіб життя.

**Теоретичне значення** дисертації полягає, по-перше, у розробці типології ПФО та моделюванні універсальної схеми для систематизації ПФО у вигляді фразеотематичного поля, що сприяє вдосконаленню методики зіставного аналізу фразеологічного складу віддалено споріднених мов; у визначенні аломорфних й ізоморфних ознак порівнюваних ФО, типологічних властивостей української та англійської мов щодо вираження просторових понять ФО, а також у виявленні впливу позамовних чинників на формування особливостей ПФО, що є важливим для зіставного мовознавства, етнолінгвістики, лінгвокультурології, антрополінгвістики. По-друге, теоретичне значення дослідження полягає й у подальшому розвитку методики поліпарадигмального аналізу, зокрема, у доповненні його процедури ідеографічним і лінгвокультурологічним аналізом.

**Практичне значення** одержаних результатів визначається можливістю їх застосування у курсах зіставного мовознавства, контрастивної лінгвістики, теорії міжкультурної комунікації, практичних курсах української та англійської мов, перекладознавства, у спецкурсах з лінгвокультурології, лінгвокраїнознавства, психо- й етнолінгвістики. Матеріали наукової розвідки будуть корисні у лексикографічній практиці, зокрема, для укладання українсько-англійських ідеографічних і перекладних фразеологічних словників, та науково-дослідницькій роботі студентів і аспірантів.

**Апробація результатів дослідження.** Результати дослідження були апробовані на *п'ятнадцяти* міжнародних конференціях: «Лінгвістична теорія та практика: історичне надбання, актуальні проблеми та перспективи розвитку» (Одеса, 2013, 2015, 2016, 2017), «Сучасна філологія: теорія та практика» (Одеса, 2014), «Актуальні проблеми викладання фахових дисциплін у вищій школі» (Одеса, 2014), «І Таврійські філологічні читання» (Херсон, 2015), «Міжкультурна комунікація: мова – культура – особистість» (Острогор, 2015), «Гуманітарний та інноваційний ракурс професійної майстерності: пошуки молодих учених» (Одеса, 2015), Перша міжнародна мультидисциплінарна конференція Міжнародного гуманітарного університету (Одеса, 2015), «Present and Future of Philology in the era of Globalization – 2015» (Будапешт, 2015), «Мови і світ: дослідження та викладання» (Кіровоград, 2016), «Чорноморські наукові студії» (Одеса, 2016), «Актуальні проблеми германо-романської філології та освітній соціокультурний процес» (Тернопіль, 2016), «Інтелектуальна та емоційна складові навчання іноземних мов: новітні тенденції і завдання для вищої школи» (Київ, 2018); *двох* всеукраїнських конференціях: «Іноземні мови у вищому навчальному закладі: теоретичні засади та прикладні аспекти» (Вінниця, 2014), «Сучасний стан і перспективи лінгвістичних досліджень та проблеми перекладу» (Житомир, 2014).

**Публікації.** Основні положення дисертації висвітлено у *двадцять одній* публікації (7,89 др. арк.), із них *п'ять* – одноосібні статті у фахових виданнях України (3,41 др. арк.), *одна* – стаття у співавторстві у фаховому виданні України (0,53 др. арк.), *одна* – стаття у фаховому виданні України, внесеному до наукометричних баз (0,64 др. арк.), *одна* – стаття у зарубіжному виданні, внесеному до наукометричних баз (0,53 др. арк.), *дві* – статті у періодичних наукових виданнях України (0,58 др. арк.), *одинадцять* – тези доповідей на науково-практичних конференціях (2,2 др. арк.).

**Особистий внесок здобувача.** Наукові положення, результати і висновки, що виносяться на захист, одержані автором самостійно. Із наукової праці, опублікованої у співавторстві, у дисертації використано лише ті ідеї та положення, що є результатом особистих досліджень здобувача, а саме, визначення терміну *просторова мова*, аналіз взаємодії системи просторового уявлення людини, концептуальної системи та мови.

**Обсяг і структура роботи.** Дисертація складається з анотацій двома мовами, списку опублікованих праць автора, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів і висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел (422 позиції) та додатку. Дослідження містить 12 таблиць і 9 рисунків. Загальний обсяг дисертаційної праці становить 244 сторінки, із них 179 сторінок основного тексту.

## ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дисертації, її актуальність, сформульовано мету і завдання дослідження, встановлено його об'єкт і предмет, описано матеріал і методи, розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення отриманих результатів, наведено дані про їх апробацію та кількість публікацій автора, схарактеризовано обсяг і структуру праці.

У **першому розділі** дисертації «**Теоретичні засади зіставного дослідження фразеологічних одиниць просторової семантики**» здійснено аналіз і синтез теоретичних концепцій, релевантних для даного дослідження, та уточнено поняттєвий апарат, що складає його основну теоретичну базу, з'ясовано специфіку міфологічного і наукового осмислення простору, визначено його концептуальний статус та мовні репрезентації, окреслено межі просторової семантики, введено робочий термін *просторова фразеологічна одиниця* та запропоновано універсальну схему систематизації досліджуваного мовного матеріалу.

З урахуванням семантичного (В. В. Виноградов, Л. П. Сміт), дистрибутивного (Дж. Сінклер) та функційного (С. Грейнджер, М. Пакот, В. М. Телія) підходів до встановлення об'єкта фразеології було систематизовано специфічні риси ФО, з опертям на які сформовано робоче визначення ФО (див. визначення ФО на с. 3 автореферату).

Зіставні дослідження ФО розвивалися в межах становлення фразеології як самостійної дисципліни у три етапи: підготовчий (50–60-ті роки ХХ ст.), під



час якого були закладені основи зіставної фразеології (Ю. Ю. Аваліані і Л. І. Ройзензон), структурно-семантичний (70–80-ті роки ХХ ст.), завданням якого була розробка її методології (О. Ф. Арсентьева, Р. П. Зорівчак, О. Д. Райхштейн та ін.) та функційний (90-ті роки ХХ ст.–ХХІ ст.), який співвідноситься з укоріненням антропоцентричної парадигми у зіставних студіях (К. І. Мізін, Т. М. Федуленкова та ін.).

Розуміння простору людиною ґрунтується на його утилітарно-побутовому сприйнятті, міфічних уявленнях та наукових здобутках про нього. Концептуалізація простору, під якою розуміємо нейрофізіологічний процес обробки отриманої з різних каналів інформації та формування внутрішньої репрезентації зовнішнього фізичного простору, є комплексною. Людина водночас формує уявлення про об'єкти, які локалізує, місце їх локалізації, локалізацію відносно інших об'єктів та їх рух. У структурі відповідної концептосфери це надає простору макроконцептуального статусу і зумовлює його поліцентричність як ментального утворення. Макроконцепт ПРОСТІР інкорпорує гіперконцепти ОБ'ЄКТ, МІСЦЕ, ЛОКАЛІЗАЦІЯ і РУХ.

Аналіз мовних репрезентацій простору встановив, що просторова семантика пронизує всі мовні рівні, одиниці яких об'єднуються у ФСП єдиною концептуальною ознакою – ФСК локативності. Просторова семантика передається мовними одиницями які описують 1) просторові характеристики об'єктів (надають опис їх кількості, форми, конфігурації, контурів, розміру, об'єму, цілісності); 2) місця (позначають закриті та відкриті просторові ділянки та їхні характеристики); 3) відношення між об'єктами у просторі (номінують місцезнаходження об'єкта у певному місці та розташування об'єктів відносно один одного); 4) рух (вербалізують переміщення об'єкта у просторі, зміну його положення у просторі та зміну його параметрів).

ФО здатні виконувати номінативну функцію і відображати узагальнені нами різновиди просторових значень. Через складність фразеологічного значення, їм властиво, окрім просторового, володіти значенням темпоральності, причини, мети, квалітативності, оцінки тощо. До ФО просторової семантики відносимо такі, у семантичній структурі фразеологічного значення яких виявлена інтегральна сема простору, та для їх позначення послуговуємося терміном *просторові фразеологічні одиниці* (ПФО). У сукупності вони утворюють ФТП «Простір», в основу систематизації якого ми пропонуємо покласти модель, що ґрунтується на структурі макроконцепту ПРОСТІР. Оскільки концептуальний рівень спроможний сформувати універсальну модель репрезентації мовного матеріалу, придатну для систематизації одиниць різних мов (С. А. Жаботинська, С. І. Терехова), така модель є оптимальною для зіставного аналізу ПФО української та англійської мов і виключає надання привілейованого статусу одній із них.

**Другий розділ «Методологічні засади зіставного дослідження фразеологічних одиниць просторової семантики»** присвячено опису методології зіставного аналізу ПФО в межах поліпарадигмального підходу, схарактеризовано використані методи і принципи зіставного аналізу.

Поліпарадигмальний підхід, слідом за С. І. Тереховою, розуміємо як багаторівневий комплексний лінгвістичний аналіз мовного матеріалу, який охоплює логіко-семантичний, власне мовний і психолінгвістичний аспекти аналізу мовного матеріалу із залученням позамовних наукових знань.

Комплексне зіставне дослідження ПФО ґрунтуємо на таких загальнолінгвістичних принципах: принцип антропоцентризму (уможливлює врахування людського чинника), принцип експланаторності (надає пояснення встановленим мовним фактам), принцип експансіонізму (дозволяє залучати дані інших наук), принцип двовекторності (поєднує семасіологічний та ономасіологічний підходи до аналізу) та основних принципах зіставного аналізу, визначених М. П. Кочерганом: принцип системного підходу (реалізується через зіставлення парадигматичних угруповань ПФО) і семантичний принцип (визначає напрям і основу зіставлення). Дослідження є двобічним синхронним зіставним аналізом ПФО, у ролі *tertium comparationis* якого виступає ФСК локативності. Відбір мовного матеріалу проводився за семантичним принципом: до корпусу досліджуваних одиниць включено ФО, у тлумаченні яких наявні інтегральні семи простору: укр. *чужа чужина* ‘місце, далеке від рідної землі’; англ. *bag-loads of room* ‘багато місця, простір’.

Запропонована комплексна методика доповнює, розроблений на межі ХХ–ХІ ст., поліпарадигмальний аналіз мовних одиниць, ідеографічним та лінгвокультурологічним аспектами, що продиктовано специфікою аналізованого мовного матеріалу та метою дослідження. Процедура проведеного аналізу включає три етапи: 1) логіко-семантичний, результатом якого є ідеографічна класифікація, що об’єднує в єдину систему різні структурні, семантичні й мотиваційні типи ПФО та наочно репрезентує мовний матеріал у вигляді ФТП «Простір» (за допомогою *ідеографічного аналізу з опертям на компонентний аналіз і аналіз словникових дефініцій*); 2) власне мовний аналіз (сематико-граматичний і функціонально-семантичний) – для створення структурної (із застосуванням методики *безпосередніх складників*) та семантичної (забезпечується *компонентним аналізом з опертям на аналіз словникових дефініцій*) класифікацій; 3) психолінгвістичний, доповнений лінгвокультурологічним аналізом, у результаті якого розроблена класифікація мотиваційних типів ПФО (відносно когнітивного статусу мотиваційної ознаки на основі *когнітивно-ономасіологічного аналізу, раціональності і прецедентності інформації, які покладено в основу ономасіологічних структур, із залученням лінгвокультурологічного методу*), що дозволяє визначити аломорфні та ізоморфні властивості зіставляваних ФО та типологічні риси української та англійської мов у плані вираження в них просторової семантики ФО. Для виявлення особливостей ПФО на всіх етапах застосований *зіставний метод*, який є головним у дослідженні. За допомогою *лінгвокультурологічного методу* визначені позамовні чинники, під впливом яких зафіксовані особливості були сформовані. Точність та об’єктивність результатів забезпечив *метод кількісних підрахунків*. Серед загальнонаукових методів у дослідженні використано *порівняння, індукцію та дедукцію, аналіз та синтез*.

У третьому розділі дисертації «Комплексний зіставний аналіз як основа типологізації просторових фразеологічних одиниць в українській та англійській мовах» висвітлено результати зіставного аналізу ФО просторової семантики у досліджуваних мовах: запропоновано їх типологію, яка складається з чотирьох класифікацій: ідеографічної, структурної, семантичної та мотиваційної; у результаті їх зіставлення виявлено ідеографічні, структурні, семантичні та мотиваційні особливості ПФО та простежено позамовні чинники, під впливом яких вони сформувалися.

Ідеографічна класифікація об'єднує ПФО в єдину сукупність у вигляді ФТП «Простір», в основу структуризації якого покладено універсальну модель, що ґрунтується на структурі макроконцепту ПРОСТІР. ФТП «Простір» сформовано 4 ФТГ: «Рух» (укр. – 34 %, англ. – 41 %), «Локалізація» (укр. – 20 %, англ. – 21 %), «Об'єкт» (укр. – 13,7 %, англ. – 8 %), «Місце» (укр. – 3 %, англ. – 4 %), які значно кількісно домінують над бінарними опозиціями: «Анти-Рух» (укр. – 3%, англ. – 2 %), «Анти-Локалізація» (укр. – 0,2 %, англ. – 0,1 %), «Анти-Об'єкт» (укр. – 4,6 %, англ. – 1,8 %), «Анти-Місце» (укр. – 0,5 %), причому опозиція «Анти-Місце» є лакунарною в англійській мові. Також у межах ФТП «Простір» сформована окрема група ПФО, які входять до декількох ФТГ (укр. – 21 %, англ. – 16,1 %).

Структурні компоненти ФТП «Простір» знаходяться у синонімічних, антонімічних та гіперо-гіпонімічних відношеннях. ФТГ «Рух» включає фразеосемантичні поля (ФСемП) «Зміна місцеперебування об'єкта», «Зміна положення об'єкта», «Зміна просторових параметрів об'єкта», до яких входять фразеосемантичні групи (ФСемГ), що утворюються фразеосинонімічними рядами (ФСинР). В межах ФТГ «Рух» продуктивністю характеризується ФСемГ «Інтенсивність переміщення» (укр. – 32 %, англ. – 25 % від ФСемП «Зміна місцеперебування об'єкта»): укр. *летіти / полетіти галопом* 'дуже швидко йти, бігти, їхати'; англ. *run like hell for leather* 'нести, мчати, летіти дуже швидко, щодуху'.

ФТГ «Локалізація» складається з ФСемП «Локалізація відносно іншого об'єкта» і «Локалізація відносно місця». Продуктивною є ФСемГ «Локалізація незалежно від системи орієнтування» (укр. – 92 %, англ. – 83 % від ФСемП «Локалізація відносно іншого об'єкта»): укр. *рукою подати* 'зовсім близько'; англ. *next door to* 'дуже близько, поруч, у сусідстві'.

ФТГ «Об'єкт» об'єднує ФСемП «Кількісні характеристики», «Якісні характеристики» і ФСемГ «Зіставлення об'єктів». ФСемГ «Кількість об'єктів» є об'ємною в досліджуваних мовах (укр. – 70 %, англ. – 84 % від ФСемП «Кількісні характеристики»): укр. *купа (купою) на купі* 'дуже багато, велика кількість кого-, чого-небудь'; англ. *dribs and drabs* 'маленькі шматочки, незначна кількість'.

ФТГ «Місце» інкорпорує ФСемП «Топос» і «Локус». В обох мовах кількісно домінує ФСемГ «Характеристика топосу» (укр. – 90 %, англ. – 88 % від ФСемП «Топос»): укр. *ні перейти, ні перелетіти* 'що-небудь дуже велике

(перев. про простір, обсяг якоїсь перешкоди, що стоїть на шляху кого-, чого-небудь); англ. *table land* ‘плато’.

ФТП «Простір» характеризується складнішою структурою в англійській мові, оскільки ФСГ «Зміна форми об'єкта» і «Форма об'єкта» є лакунарними в українській мові. На рівні ФСинР розгалуженість його структури забезпечується більш детальною специфікацією англійськими одиницями засобів і способів переміщення, його напрямку, мети і причини, локалізацією об'єкта, різновидів громадських місць та установ, доріг.

Українські ПФО більшою мірою орієнтовані на опис побутових повсякденних ситуацій, міжособистісних стосунків, емоційних станів людини, дуже часто незадоволення: укр. *мухою літати* ‘швидко ходити, бігати; поратися біля чогось, намагаючись скрізь встигнути’; англійські ПФО – на професійну діяльність людини (спорт, військову та морську справу), матеріально-грошові відносини, соціальний статус, об'єкти власності: англ. *on the stump* ‘роз'їжджати по країні з політичними промовами або агітацією’. В українській фразеологічній системі зафіксовано активнішу вербалізацію відстані на 360 градусів навколо об'єкта у горизонтальній площині, відкритого просторого місця, небезпечності віддалення, великої відстані: укр. *до біса на роги* ‘дуже далеко, у найнебезпечніше місце’; в англійській фразеологічній системі продуктивнішими є ПФО на позначення відстані у вертикальній площині, локалізації об'єкта відносно абсолютних орієнтирів, особливостей рельєфу: англ. *perpendicular country* ‘високогірна місцевість’.

ПФО, які входять до декількох ФТП, сконцентровані у межах групи «Рух» + «Локалізація» (укр. – 52 %, англ. – 80 %). В англійській мові вони у вищій мірі пов'язані з професійною діяльністю: англ. *give (one) one's (the) dust* ‘випередити, обігнати когось (на перегонах, у змаганні, роботі тощо)’; а в українській – з міжособистісними стосунками: укр. *ловити за поли* ‘переслідувати кого-небудь; намагатися привернути до себе чийсь увагу’.

На якісні характеристики ФТП «Простір» передусім впливають такі позамовні фактори, як географічні умови проживання, історична доля, спосіб життя та побут етносів, суспільні відносини.

Дослідження структури ПФО показало, що вони розпадаються на два структурні типи: 1) ПФО зі структурою словосполучення: дієслівні (укр. – 38 %, англ. – 56 %), адвербіальні (укр. – 41 %, англ. – 29 %), субстантивні (укр. – 6 %, англ. – 9 %) й ад'єктивні (укр. – 7 %, англ. – 5 %) і 2) ПФО зі структурою речення (укр. – 8 %, англ. – 1 %). Серед них в англійській мові продуктивністю виділяється дієслівний семантико-граматичний розряд, що зумовлено значною кількістю дієслівних постпозитивних ПФО: англ. *knock about* ‘тинятися з місця на місце’. В українській мові – адвербіальні ПФО, що пояснюється вищою нерегулярністю української фразеологічної системи, яка спричинена будовою української мови: укр. *куди очі [бачать (дивляться, спали і т. ін.)]* ‘з сл. іти, прямувати, бігти, тікати і т. ін. не вибираючи шляху, в будь-якому напрямі; будь-куди, навмання’. В обох мовах найвища кількість дієслівних ПФО утворюється моделлю *N+V*: укр. *зробити гак* ‘піти, поїхати

кружним шляхом, подолавши зайву відстань'; англ. *hit the grit* 'іти пішки, іти на своїх на двох'; адвербіальних ПФО – моделлю *Prep+N*: укр. *по руці* 'з дієсл. руху у той самий бік, по дорозі'; англ. *into the wind* 'проти вітру'; субстантивних ПФО – моделлю *Adj+N*: укр. *насиджене кубло* 'житло, місце, де хто-небудь прожив тривалий час'; англ. *old sod* 'рідна країна, батьківщина, рідні місця'. Серед ад'єктивних ПФО найпродуктивніша модель в українській мові – *N+V*: укр. *зір тоне* 'щось безмежне, неосяжне, дуже віддалене', в англійській – *Adj+Conj+N*: англ. *deep as a well* 'глибокий, як криниця, дуже глибокий'. Аломорфізм простежується у способі вираження синтаксичних відношень між компонентами тотожних моделей. Отже, структурні особливості ПФО зі структурою словосполучення значною мірою зумовлені різноструктурними властивостями аналізованих мов: синтетичною будовою української мови та аналітичною – англійської.

Розгляд ПФО зі структурою речення в українській мові виявив зв'язок їх структури з образним сприйняттям ситуацій, пов'язаних з переміщенням. Реальний суб'єкт дії постає об'єктом дії у структурі таких одиниць: укр. *мара водить кого* 'хтось блукає, не усвідомлюючи місця свого перебування'.

Аналіз семантики дозволяє виокремити 4 семантичні типи ПФО, які складають такі семантичні підтипи: процесуальні (на позначення дії (укр. – 30 %, англ. – 46 %), локалізації (укр. – 3 %, англ. – 5 %), процесу (укр. – 5 %, англ. – 2 %), стану (укр. – 3 %, англ. – 2 %), положення у просторі (англ. – 1 %)), якісно-обставинні (на позначення якості дії (укр. – 28 %, англ. – 12 %), обставин дії (укр. – 17 %, англ. – 17 %)), предметні (на позначення предмета (укр. – 2 %, англ. – 3 %), території (укр. – 2 %, англ. – 3 %), людини (укр. – 2 %, англ. – 1 %), заняття (англ. – 1 %), абстрактних понять (укр. – 0,2 %, англ. – 1 %)) та атрибутивно-предикативні (на позначення характеристики людини (укр. – 5 %, англ. – 3 %), предмета (укр. – 2 %, англ. – 2 %), людини/предмета (укр. – 0,8 %, англ. – 1 %)). Англійські ПФО демонструють більше семантичне розмаїття, оскільки два семантичні підтипи (процесуальні ПФО на позначення положення у просторі: англ. *lie low* 'лежати розпростертим ниць, долілиць' і предметні ПФО на позначення заняття: англ. *leopard crawl* 'переповзання на животі (по-пластунськи)') виявилися лакунарними в українській мові.

Найчисельнішим семантичним підтипом є процесуальні ПФО, які позначають дію, здебільшого переміщення. З огляду на спосіб життя та географічні умови проживання етносу в англійській мові чимала їх кількість описує пересування транспортних засобів, зокрема корабля: англ. *make boards* 'морск. лавірувати'. Якісно-обставинні ПФО в українській фразеологічній системі частіше описують якість дії: укр. *на парі [власних]* 'без застосування транспорту, ногами; пішки'; в англійській – обставини дії: англ. *back and forth* 'туди й сюди, взад і вперед, в різні боки'. Предметні ПФО зорієнтовані на позначення споруд та територій. Серед українських предметних ПФО продуктивнішим є підтип на позначення людини: укр. *верства келебердянська* 'дуже висока на зріст людина', а в англійській мові – абстрактних понять:

англ. *hair's breadth* 'незначна відстань; на волосинку', що свідчить про вищий ступінь вияву ознак антропоцентричності в українській фразеологічній системі.

Мотиваційні типи ПФО виокремлювалися відносно трьох критеріїв: статусу мотиватора у структурі знань про позначуване (для виявлення особливостей асоціативного уявлення носіїв досліджуваних мов про простір), раціональності і прецедентності інформації, що покладено в основу ономасіологічних структур ПФО (для встановлення культурологічного впливу на їх компонентний склад).

Встановлення типу мотивації ПФО відносно когнітивного статусу мотиватора здійснюється через проєкцією їх ономасіологічної структури на розроблену О. О. Селівановою модель ментально-психонетичного комплексу, яка відображає структуру свідомості як холистичний континуум поєднання пізнавальних функцій мислення, відчуттів, почуттів, інтуїції, трансценденції і колективного несвідомого. Відносно цього критерію, зафіксовано чотири типи мотивації ПФО: пропозиційно-диктумний (укр. – 37 %, англ. – 59 %), інтеграційно-порівняльний (укр. – 16 %, англ. – 8 %), асоціативно-термінальний (укр. – 8 %, англ. – 10 %), та змішаний (укр. – 38 %, англ. – 22 %), яким протистоїть псевдомотивація (укр. – 1 %, англ. – 1 %). У зіставленні з англійською вона ширше представлена в українській мові: укр. *коміть головою* 'з сл. падати, повалитися дуже швидко; стрімголов'.

Пропозиційно-диктумний тип мотивації, який ґрунтується на виборі мотиватора зі сфери об'єктивних знань про позначуване, є продуктивним у ФТГ «Рух» і «Локалізація». ПФО руху демонструють збіг найчастотніших компонентів у зіставляваних мовах (*нога, foot*), що зумовлено фізіологією пересування та кінетичними стереотипами етносів: укр. *бистрий на ногу* 'рухливий, енергійний, швидкий у ходьбі'; англ. *swift of foot* 'бистроногий, прудконогий'. Компонентний склад ПФО локалізації свідчить про вищий ступінь зорового сприйняття відстані українським етносом (*око*): укр. *перед очима* 'зовсім близько, поряд'; і слухового (*call, hearing, cry*) – англійським: *within hearing* 'поблизу, на відстані оклику', що можливо спричинено географічними умовами проживання етносів.

Тематична класифікація стрижневих компонентів ПФО з асоціативно-термінальною (в основі – метафора) та інтеграційно-порівняльною мотивацією (в основі – порівняння) дозволяє визначити 4 донорські зони, що слугують джерелом постачання знаків для реципієнтної зони ПРОСТІР: ЛЮДИНА: укр. як [той] *Марко (Сивко) у неклі (по неклу, по неклі)* 'з сл. товктися, гасати і т. ін. невпинно, безугавно, не перестаючи; без потреби'; англ. *like a lamplighter* 'дуже швидко', АРТЕФАКТ: укр. як *бодня* 'про дуже товсту людину'; англ. *[as] round as a barrel* 'товстий, як бочка'; НАТУРФАКТ: укр. як *з каменя вибитий* 'нерухомий'; англ. *[as] still as a stone* 'зовсім нерухомий, неперушений'; і БІОСФЕРА: укр. *на батьківських [конях]* 'пішки'; англ. *ride Shanks' (Shanks's) mare (pony)* 'іти пішки'. У зіставляваних мовах порівняння та метафоричний перенос ґрунтуються на спостереженнях за живою та неживою природою, роботою транспортних засобів, зброї, діяльністю людей та синестезії зорових

відчуттів. В основу образності українських ПФО більшою мірою покладено вияви роботи психіки людини, типові побутові ситуації, пов'язані з використанням начиння, предметів одягу, кулінарією: укр. *викидати кренделі* 'робити вигадливі рухи, фігури в танці; витіювато танцювати'. Образність англійських ПФО пов'язана з архітектурою, спортом та іграми: англ. *play at shuttlecock (with one)* 'ганяти туди-сюди (когось)'.

У межах змішаної мотивації виокремлено пропозиційно-асоціативний, пропозиційно-модусний, пропозиційно-асоціативно-модусний, асоціативно-модусний й інтеграційно-порівняльно-модусний різновиди, найчисельнішим з яких є пропозиційно-асоціативний (укр. – 35 %, англ. – 64 %). Переважно у складі таких одиниць асоціативний компонент поєднується із соматизмом або локативом: укр. *давати / дати волю ногам* 'швидко тікати, бігти'; англ. *hug the coast* 'триматися поблизу берега'. Інші різновиди пов'язані з модусом – оціночним сприйняттям просторових характеристик і ситуацій. Негативного забарвлення такі ПФО набувають через наявність найменувань хижих тварин, злих міфологічних істот, хвороб, темних кольорів і стилістично забарвлених лексем у своєму складі: укр. *вовче кубло* 'місце зосередження, притулок антигромадських або аморальних, злочинних елементів'; англ. *the lion's mouth* 'місце великої небезпеки'.

Згідно з критерієм раціональності встановлено, що міфологемна мотивація (укр. – 5 %, англ. – 1 %) є поширенішою в українській фразеологічній системі: укр. *як чорт від ладану* 'з сл. тікати і под. дуже активно, інтенсивно'.

Відносно критерію прецедентності (наявності культурно значущих компонентів у складі ПФО) були виокремлені одиниці з прецедентною мотивацією (укр. – 4 %, англ. – 2 %). Вивчення вербалізованих прецедентних феноменів у складі ПФО дозволило зробити висновок про тісніший зв'язок мотивації українських ПФО з духовною сферою етносу (укр. *Бог (Господь) несе / приніс* 'хто-небудь з'являється, приходить'), а англійських ПФО – з об'єктивною реальністю (англ. *take a child to Bunbury Cross* 'гойдати дитину на нозі або ногах').

## ВИСНОВКИ

Виконана в межах поліпарадигмального підходу сучасної лінгвістики дисертація пропонує нове вирішення наукового завдання, яке полягає у розробці на основі комплексного поліпарадигмального аналізу типології ФО просторової семантики української та англійської мов, яка дозволяє виявити їх ідеографічні, структурні, семантичні й мотиваційні особливості та позамовні чинники, під впливом яких вони сформувалися.

За результатами проведеного дослідження зроблено такі висновки:

1. Узагальнення специфічних рис дозволило визначити ФО як здатні виконувати номінативну функцію роздільнооформлені, стійкі, відтворювані, семантично цілісні мовні одиниці, компоненти яких набули повного або

часткового переосмислення. Комплексність концептуалізації простору зумовлює поліцентричність макроконцепту ПРОСТІР, який інкорпорує гіперконцепти ОБ'ЄКТ, МІСЦЕ, ЛОКАЛІЗАЦІЯ і РУХ та отримує мовну об'єктивацію різнорівневими мовними засобами, об'єднаними ФСК локативності у ФСП. Просторову семантику відтворюють мовні одиниці, які вербалізують просторові характеристики об'єктів, місця, локалізацію об'єктів та рух.

2. До ПФО належать такі, у семантичній структурі фразеологічного значення яких виявлена інтегральна сема простору. Вони утворюють ФТП «Простір», для систематизації якого запропонована універсальна схема, що ґрунтується на структурі макроконцепту ПРОСТІР.

3. У результаті доповнення існуючого поліпарадигмального вивчення мовних одиниць ідеографічним та лінгвокультурологічним аспектами ми розробили комплексну методичку поліпарадигмального зіставного аналізу ПФО. Її процедура включає три етапи: 1) логіко-семантичний аналіз, результатом якого є ідеографічна класифікація ПФО; 2) власне мовний аналіз, що дозволяє створити їх структурну та семантичну класифікації; 3) психолінгвістичний аналіз, який у доповненні лінгвокультурологічним методом, уможлиблює розробку мотиваційної класифікації ПФО.

4. ФТП «Простір» інкорпорує 4 ФТГ («Рух», «Локалізація», «Об'єкт», «Місце»), які кількісно домінують над бінарними опозиціями («Анти-Рух», «Анти-Локалізація», «Анти-Об'єкт», «Анти-Місце»), опозиція «Анти-Місце» є лакунарною в англійській мові. В англійській мові ФТП «Простір» має складнішу структуру за рахунок лакуарності ФСГ «Зміна форми об'єкта» і «Форма об'єкта» в українській мові та більш детальної специфікації англійськими ПФО способів, напрямку, мети і причини переміщення, локалізації об'єкта, громадських місць та установ, доріг. Особливістю українських ПФО є їх орієнтація на визначення відкритих, просторих місць, відстані у горизонтальній площині, опис небезпечності віддалення, побутових ситуацій, міжособистісних стосунків, англійських – на опис рельєфу, орієнтації відносно абсолютних орієнтирів, професійної діяльності людини, матеріально-грошових відносин, соціального статусу.

5. Відносно структури виокремлено два типи ПФО: 1) ПФО зі структурою словосполучення, які розпадаються на семантико-граматичні розряди: дієслівні, адвербіальні, субстантивні й ад'єктивні; 2) ПФО зі структурою речення. ПФО-словосполучення є чисельнішими, серед них в англійській мові ширше представлені є дієслівні ПФО (56 %), в українській – адвербіальні (41 %). Найпродуктивніші синтаксичні моделі ПФО співпадають в усіх семантико-граматичних розрядах, окрім ад'єктивного. Аломорфізм простежується у способі вираження синтаксичних відношень між компонентами тотожних моделей, що зумовлено різноструктурними властивостями аналізованих мов. ПФО-речення в українській мові демонструють зв'язок їх структури з образним сприйняттям переміщення.



6. Серед ПФО виявлено 4 семантичні типи: процесуальні, якісно-обставинні, предметні та атрибутивно-предикативні, кожен з яких включає семантичні підтипи. Найчисельнішими є процесуальні ПФО на позначення дії. Серед українських предметних ПФО продуктивнішим є підтип на позначення людини, а в англійській мові – на позначення абстрактних понять. Англійським ПФО властиве більше семантичне розмаїття: два семантичні підтипи (процесуальні ПФО на позначення положення у просторі і предметні ПФО, що позначають заняття) є лакунарними в українській мові.

7. Стосовно статусу мотиватора у структурі знань про позначуване визначено 4 типи мотивації ПФО: пропозиційно-диктумний, асоціативно-термінальний, інтеграційно-порівняльний та змішаний, найчисельнішим з яких є пропозиційно-диктумний, що базується на кінетичних стереотипах етносів. Компонентний склад ПФО на позначення локалізації свідчить про вищий ступінь зорового сприйняття відстані українським етносом і слухового – англійським. Аналіз ПФО з асоціативно-термінальним та інтеграційно-порівняльним типами мотивації встановив 4 донорські зони для реципієнтної зони ПРОСТІР: ЛЮДИНА, АРТЕФАКТ, НАТУРФАКТ і БІОСФЕРА. В основі образності українських ПФО лежать прояви роботи психіки людини і побутові ситуації. Образність англійських ПФО пов'язана насамперед з архітектурою, спортом та іграми. В межах змішаної мотивації виокремлено 5 її різновидів, 4 з яких пов'язані з модусом. Негативного забарвлення ПФО набувають через наявність у їх компонентному складі найменувань хижаків, міфічних істот, хвороб, стилістично забарвлених лексем тощо. За критерієм раціональності виявлено міфологемну мотивацію, а за критерієм прецедентності – прецедентну, які є ширше представленими в українській мові і демонструють тісніший зв'язок українських ПФО з духовною сферою етносу.

8. Позамовними чинниками, що сприяють формуванню зафіксованих особливостей ПФО, є географічні умови проживання етносів, їх історична доля, побут та спосіб життя.

Результати проведеного зіставного поліпарадигмального аналізу ПФО закладають перспективи подальших наукових студій із залученням ПФО інших мов задля виявлення фразеологічних універсалій і фреквенталій, аломорфних та ізоморфних ознак ПФО і їх мовних підсистем та відповідних типологічних властивостей порівнюваних мов. Запропонований у дисертації варіант поліпарадигмального аналізу буде корисним для подальшого вивчення одно- і різноструктурних мов, що є важливим для лінгвістичної типології.

## СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

### *Статті в наукових фахових виданнях України*

1. Тодорова Н. Ю. Кодування просторової інформації засобами української та англійської зоофразеології. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Ужгород: Говерла, 2016. Вип. 1 (35). С. 57–64.

2. Тодорова Н. Ю. Концепт «Простір» як еталон універсального концепту. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*: зб. наук. пр. Острог: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2015. № 51. С. 101–104.

3. Тодорова Н. Ю. Концептуальна структура домену «Простір». *Наукові записки*. Кіровоград: Видавець Лисенко В. Ф., 2016. Вип. 146. С. 173–177.

4. Тодорова Н. Ю., Образцова О. М. Просторова мова як об'єкт міждисциплінарних досліджень. *Вісник Черкаського університету*. Черкаси, 2015. № 27 (360). С. 17–22. *Особистий внесок здобувача: визначення терміну просторова мова, аналіз взаємодії системи просторового уявлення людини, концептуальної системи та мови.*

5. Тодорова Н. Ю. Фразеологічні засоби вербалізації концепту близькості об'єкта в англійській та українській лінгвокультурах (зіставний аспект). *Науковий вісник ПДПУ ім. К. Д. Ушинського. Лінгвістичні науки: зб. наук. пр.* Одеса: Астропринт, 2014. № 18. С. 141–150.

6. Тодорова Н. Ю. Фразеологічні засоби вербалізації концепту віддаленості об'єкта в англійській та українській лінгвокультурах (зіставний аспект). *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Житомир: ЖДУ ім. Івана Франка, 2014. Вип. 2 (74). С. 238–242.

#### **Статті у наукових періодичних виданнях інших держав та виданих в Україні, які внесені в міжнародні наукометричні бази даних**

7. Тодорова Н. Ю. Семантичні та компонентні особливості фразеологічних одиниць фразеосемантичного поля «ходити за кимось невідступно» в українській та англійській мовах. *Science and Education a New Dimension. Philology, III(13)*. Budapest, 2015. Iss 62. С. 80–84.

8. Тодорова Н. Ю. Фразеотематична група «Рух як процес переміщення в просторі» в англійській та українській мовах. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. К.: ТОВ «Центр учбової літератури», 2016. Вип. 7 (1). С. 69–74.

#### **Наукові праці в інших виданнях**

9. Тодорова Н. Ю. Когнітивна парадигма в сучасній лінгвістиці. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. Одеса: Фенікс, 2015. Вип. 23. С. 280–282.

10. Тодорова Н. Ю. Фразеотематична група «Тактильний контакт» в українській та англійській мовах. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. Одеса: Фенікс, 2016. Вип. 25. С. 293–296.

#### **Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації**

11. Тодорова Н. Ю. Визначення терміну «просторова мова». *Лінгвістична теорія та практика: історичне надбання, актуальні проблеми та перспективи розвитку*: зб. матеріалів ІХ міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті д. ф. н., проф. А. К. Корсакова (м. Одеса, 11 грудня 2015 р.). Одеса: Міжнар. гуманіт. ун-т, 2015. С. 123–126.

12. Тодорова Н. Ю. Визначення терміну «фразеологічний варіант». *Актуальні проблеми германо-романської філології та освітній соціокультурний процес*: зб. матеріалів II міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 11–12 листопада 2016 р.). Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. С. 77–79.

13. Тодорова Н. Ю. Зіставний аналіз ФО фразеосемантичного поля «близько» в англійській та українській лінгвокультурах. *Лінгвістична теорія та практика: історичне надбання, актуальні проблеми та перспективи розвитку*: зб. матеріалів VII міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті д. ф. н., проф. А. К. Корсакова (м. Одеса, 28–29 листопада 2013 р.). Одеса: Міжнар. гуманіт. ун-т, 2013. Вип. 20. С. 22–23.

14. Тодорова Н. Ю. Зіставний аналіз ФО фразеосемантичного поля «далеко» в англійській та українській лінгвокультурах. *Іноземні мови у вищому навчальному закладі: теоретичні засади та прикладні аспекти*: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 10 квітня 2014 р.). Вінниця: Нілан-ЛТД, 2014. С. 115–117.

15. Тодорова Н. Ю. Ідеографічна класифікація фразеологічних одиниць на позначення руху як процесу переміщення в українській та англійській мовах. *Лінгвістична теорія та практика: історичне надбання, актуальні проблеми та перспективи розвитку*: зб. матеріалів X міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті д. ф. н., проф. А. К. Корсакова (м. Одеса, 15 грудня 2016 р.). Одеса: Міжнар. гуманіт. ун-т, 2016. С. 49–51.

16. Тодорова Н. Ю. Когнітивно-ономасіологічний аналіз як метод зіставного дослідження мотивації фразеологічних одиниць. *Інтелектуальна та емоційна складові навчання іноземних мов: новітні тенденції і завдання для вищої школи*: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 8 червня 2018 р.) К.: ННІМВ, НАУ, 2018. С. 238–242.

17. Тодорова Н. Ю. Методологічні принципи зіставного дослідження фразеологічних одиниць. *Лінгвістична теорія та практика: історичне надбання, актуальні проблеми та перспективи розвитку*: зб. матеріалів XI міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті д. ф. н., проф. А. К. Корсакова. (м. Одеса, 15 грудня 2017 р.). Одеса: Міжнар. гуманіт. ун-т, 2017. С. 40–42.

18. Тодорова Н. Ю. «Пространство» как универсальный концепт-эталон. *I Таврійські філологічні читання*: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 27–28 лютого 2015 р.). Херсон: Вид. дім «Гельветика», 2015. С. 60–61.

19. Тодорова Н. Ю. Сучасний когнітивний підхід до вивчення мови. *Гуманітарний та інноваційний ракурс професійної майстерності: пошуки молодих учених*: зб. матеріалів I міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих учених (м. Одеса, 24 квітня 2015 р.). Одеса: Міжнар. гуманіт. ун-т, 2015. Част. III. С.170–171.

20. Тодорова Н. Ю. Фразеологічні одиниці як особливі засоби об'єктивації універсальних концептів. *Актуальні проблеми викладання фахових дисциплін у вищій школі*: зб. матеріалів I міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 14 листопада 2014 р.). Одеса: Фенікс, 2014. С. 143–146.

21. Todorova N. Y. Concept of space in different linguocultures. *Сучасна філологія: теорія та практика: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Одеса, 7–8 листопада 2014 р.). Одеса: Міжнар. гуманіт. ун-т, 2014. С. 166–168.

## АНОТАЦІЯ

**Тодорова Н. Ю. Фразеологічні одиниці просторової семантики в українській та англійській мовах.** – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.17 – порівняльно-історичне та типологічне мовознавство. – Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2018.

Дисертацію присвячено комплексному, поліпарадигмальному дослідженню фразеологічних одиниць (ФО) просторової семантики в українській та англійській мовах. До *просторових фразеологічних одиниць* (ПФО) відносимо такі, у семантичній структурі фразеологічного значення яких виявлена інтегральна сема простору.

Із застосуванням комплексної методики, яка доповнює існуючий у сучасній лінгвістиці поліпарадигмальний аналіз ідеографічним і лінгвокультурологічним аспектами, була розроблена типологія ПФО, яка складається з чотирьох класифікацій: ідеографічної, структурної, семантичної та мотиваційної. У результаті зіставлення фразеотематичних груп, структурних, семантичних і мотиваційних типів ПФО були визначені їхні особливості та встановлені позамовні чинники, під впливом яких вони сформувалися, визначені типологічні риси порівнюваних мов у плані вираження в них просторових понять.

*Ключові слова:* фразеологічна одиниця, просторова семантика, мотивація, українська мова, англійська мова, класифікація, типологія, зіставне мовознавство, поліпарадигмальний підхід.

## АННОТАЦИЯ

**Тодорова Н. Ю. Фразеологические единицы пространственной семантики в украинском и английском языках.** – На правах рукописи.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.17 – сравнительно-историческое и типологическое языкознание. – Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Львов, 2018.

Диссертация посвящена комплексному, полипарадигмальному сопоставительному анализу фразеологических единиц (ФЕ) пространственной семантики в украинском и английском языках. К *пространственным фразеологическим единицам* (ПФЕ) мы относим такие, в семантической

структуре фразеологического значения каких обнаружена интегральная сема пространства.

Применив комплексную методiku, которая дополняет существующий в современном языкознании полипарадигмальный анализ идеографическим и лингвокультурологическим аспектами, мы разработали типологию ПФЕ, которая состоит из четырех классификаций: идеографической, структурной, семантической и мотивационной. В результате сопоставления фразеотематических групп, структурных, семантических и мотивационных типов ПФЕ мы выявили их особенности и определили внешнеязыковые факторы, под влиянием каких они образовались, определены типологические особенности сопоставляемых языков в плане выражения в них понятия «пространство».

*Ключевые слова:* фразеологическая единица, пространственная семантика, мотивация, украинский язык, английский язык, классификация, типология, сопоставительное языкознание, полипарадигмальный подход.

## ABSTRACT

**Todorova N. Yu. Phraseological units of spatial semantics in Ukrainian and English languages. – Qualifying academic paper. – Manuscript.**

Thesis for the Candidate Degree in Philology: Specialty 10.02.17 – Comparative-Historical and Typological Linguistics. – Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, 2018.

The dissertation focuses on the multi-paradigmatic contrastive analysis of the phraseological units (PhU) of spatial semantics in the Ukrainian and English languages. The purpose of the research is to elaborate the typology of PhU of spatial semantics that will contribute to specifying the peculiarities in their structure, semantics, ideographic classification and motivation, as well as extra-linguistic factors that caused them.

PhU are viewed as capable of performing nominative function fixed language units characterized by separability, reproducibility, semantic integrity of their components that have full or partial reinterpreted meaning.

In the conceptual system macroconcept SPACE consists of hyperconcepts OBJECT, PLACE, LOCALIZATION and MOTION. It is verbalized by a set of language units which are united by the functional-semantic category of locativity into the functional-semantic field. Spatial semantics is expressed by language units, verbalizing 1) the spatial characteristics of objects; 2) places; 3) localization of objects; 4) motion. The *spatial phraseological units* (SPhU) are those, in semantic structure of which the integral seme “space” is identified.

The procedure of the complex multi-paradigmatic contrastive analysis of SPhU includes the following stages: (1) logical-semantic, (2) linguistic and (3) psycholinguistic ones. The main result of the research is the typology of SPhU, containing four classifications: ideographic, structural, semantic and motivational.

Phraseothematic field “Space” consists of four phraseothematic groups (“Motion”, “Localization”, “Object”, “Place”) that are more productive than their binary oppositions (“Anti-Motion”, “Anti-Localization”, “Anti-Object”, “Anti-Place”). In the compared languages phraseothematic group “Motion” demonstrates the most of SPhU. Differences are found mainly among qualitative characteristics of the thematic field “Space”. In the English phraseological system the structure of the field is more complex. There are synonymic paradigms denoting means and methods of transportation, directions of movement, goals and causes for moving, varieties of public places and institutions, roads, the location of the object in relation to absolute reference points.

The study of the structure of SPhU let subdivide them into two structural types: 1) SPhU with the structure of a phrase, which include verbal, adverbial, substantive and adjective classes and 2) SPhU with the structure of a sentence. The most numerous structural type is SPhU with the structure of a phrase. Within them verbal class is the most widespread in English, adverbial – in Ukrainian. The most productive syntactic models of SPhU coincide in all semantic-grammatical classes, except for the adjective one.

The analysis of semantics of SPhU distinguished among them 4 semantic types: procedural, qualitative-circumstantial, objective and attributive-predicative, each of which includes subtypes. English SPhU are characterized by a higher semantic diversity, since two semantic subtypes are lacunar in Ukrainian. The most productive semantic subtype is procedural SPhU denoting action.

The analysis of motivation of SPhU was carried out in relation to three criteria: status of motivator in the structure of knowledge about signified, rationality and precedence of information, which is the basis of onomasiological structures of SPhU.

According to the first criterion four types of motivation were identified, they are: propositional-dictumative, associative-terminal, integrative-comparative and mixed. Propositional-dictumative motivational type is the most productive. Associative-terminal and integrative-comparative types of motivation are based on the use of the signs of four donor zones (HUMAN, ARTEFACT, NATURFACT and BIOSPHERE) for the recipient zone SPACE. Mixed motivation is represented by 5 types, 4 of which involve modus (evaluation of spatial situations by nominators). In relation to rationality and precedence criteria, mythological and precedent motivational types were identified. They are both more common in the Ukrainian phraseological system.

Extra-linguistic factors that had impact on the formation of the found peculiarities are the geographic conditions of living of the ethnic groups, their historical destiny, social life, daily routine and way of life.

*Key words:* phraseological unit, spatial semantics, motivation, the Ukrainian language, the English language, classification, typology, contrastive linguistics, multi-paradigm approach.